

Türkiye Türkçesinde Bağlama İşlevli *De-* Fiili

Muna Yüceol Özezen*

Türkiye Türkçesinde bağlama işlevli *de-* fiili

Türkçenin farklı saha ve dönemlerinde pekçok kullanımıyla dikkat çeken fiillerden biri *de-* fiilidir. Bu fiilin Türkiye Türkçesinde, farklı yapılanmalar içinde bağlama işleviyle de kullanılabildiği görülmektedir. Çoğunlukla, bir sözcüğün tekrarıyla oluşan *hem ... hem, ister .. ister* gibi ikili bağlaçlara benzeyen bu yapılanmalar, dilbilgisi çalışmalarında sıralanan bağlaçlar kadar kalıplaşmış değildir. Ancak buna rağmen fiilin temel anlamıyla kullanılmadığı ve bağlama işlevinin belirgin olduğu bu yapılanmalar, söz konusu çalışmaların bağlaçlar bölümünde mutlaka değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: De- fiili, fiil, bağlaç, sözcük türleri, kalıplaşma.

The verb *de-* in the function of conjunction in Turkey Turkish

One of the most intriguing verbs in Turkish has been the verb *-de* with its multiple usages in different periods and linguistic domains of Turkish. This study plausibly indicates that the verb *-de* can be used in different constructions such as in the function of conjunction in Turkey Turkish. The conjunctive function of *-de* in Turkish has not been listed in grammar books, whereas parallel conjunctions such as *hem . hem* and *ister ... ister* are, to a great extent, seen in all grammar books. The possible reason is that the conjunctive function of the verb *-de* has not been as strictly fixed expression as the unmarked parallel conjunctions. In spite of this function of the verb *-de*, the verb itself is not used in its literal meaning in conjunctive sense. However, the conjunctive sense and use of the verb *-de* should be evaluated with other already fixed unmarked conjunctions as illustrated above.

Key Words: The verb *-de*, verb, lexical categories, fixed expression/cliche

---

* Yard. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
mozezen@cu.edu.tr

1. Tarihsel dönemleri ve sahaları göz önünde bulundurulduğunda, sesbilgisel gelişim, işlev ve kullanım bakımlarından Türkçenin dikkat çeken fiillerinden birinin *de-* fiili olduğu görülür. Henüz /d-/leşmenin belirgin bir biçimde ortaya çıkmadığı Orta Türkçe döneminde /t-/ yanında /d-/li biçimde kullanılması, edatlaşma eğilimi göstermesi, çeşitli bağlamlarda ve çeşitli eklerle kalıplaşma eğilimleri, dolaylı ve dolaysız aktarmalardaki belirgin işlevi, bu fiili özel kılan etkenlerden birkaçı olarak sıralanabilir. Türkçe Sözlük: 2005'te (ve TDK Güncel Sözlük'te) yer alan ve *de-* fiilinin gerek anlamlarına ve gerek kalıplaşmış veya kalıplaşma eğilimli "*demek, demek istemek, demek ki, demek oluyor ki, demek olmak, dediği çıkmak, dediğin, dediğinden (dışarı) çık(ma)mak, dedi mi, deme gitsin, demediğini bırakmamak (koymamak), dememek, der demez, der oğlu der, deyip de geç(me)mek, dediği dedik, dediğim dedikçi*" gibi kullanımlarına veya bunlara bizim ekleyebileceğimiz "*-mıdır dersin, de ki, diye, demeden...demeden, demedi...demedi*" gibi yapılar bakıldığında, bu fiilin Türkiye Türkçesinde de pekçok sıradışı kullanıma sahip olduğu görülür. Bu fiilin bütün tarihsel dönemlerdeki ve sahalardaki ve yalnızca yazılı metinlerdeki kullanım özelliklerini belirlemek bile geniş çaplı bir çalışmayı gerektirmektedir. Biz bu küçük çalışmayla *de-* fiiliyle kurulmuş olan ve cümlede bağlama işlevi yüklenen *...demeden ...demeden, ...demedi ...demedi* ve *...(ben / biz) diyeyim / diyelim ... (sen / siz) de / deyin* vb. yapılar üzerinde duracağız. Çalışmamız Türkiye Türkçesindeki genel kullanımlara ve bununla ilgili gözlemlerimize dayanmaktadır. Ancak sözlü ve yazılı metinlerin taranmasıyla daha pekçok özel kullanım saptamak olanağı da vardır.

2. Türkçe Sözlük: 2005'te (ve TDK Güncel Sözlük'te) *de-* fiilinin *...demeden ...demeden* ve *...demedi ...demedi* vb. kullanımına benzer kullanımları, "*dememek*" maddesinde bir cümleyle örneklenmiştir. Dilbilgisi kaynaklarında ise bağlama işlevli bu yapılar pek yer verilmemiştir. Ancak bu durum, bir ihmalin göstergesi değildir. Türkiye Türkçesi, gerek yazı dilinde gerek konuşma dilinde pekçok sözcük, sözcük öbeği ve hatta cümleyi kalıplaştırarak bağlaç işleviyle kullanma eğilimi göstermekte ve bu yönüyle Eski Türkçeden ve diğer tarihsel dönemlerden daha farklı bir görünüm sergilemektedir. Kaynaklarda, tarihsel dönemlerde, cümleler arasındaki bağlantıyı sağlamada Türkçenin olanaklarının, bağlaçların kullanılmasına çoğu zaman gereksinim bırakmadığı, bağlaçların Türkçe için ikincil biçimler olduğu, Türkçenin sözdizimi özelliklerinin bağlaç kullanmamaya elverişli bulunduğu (Deny: 1941, s. 636; Hacıeminoğlu: 1992, s. 112; Grönbech: 1995, s. 44; Atabay ve diğerleri: 2003, s. 125), "Türkçede bağlam sınıfının geç geliştiği (Banguoğlu: 1995, s. 393) belirtilir. Zeynep Korkmaz, bağlama işleviyle bağlaç kullanımını eşdeğer görerek, dilbilgisi çalışmalarındaki bu

“Türkçede aslında bağlaç yoktur.” biçimindeki genel yargıyı yanlış bulmakta, Türkçenin her dönemde “bağlama” gereksinimi duyduğunu ve bunu türlü yollarla karşıladığını ifade etmektedir (Korkmaz: 2005, ss. 119- 120). Tarihsel dönemlerle ilgili görünüm bir yana, bugün Türkiye Türkçesinin etkin bir biçimde bağlaç üreten bir dil özelliği kazanması dikkate değerdir. Günümüzde, gözlemlediğimiz kadarıyla, Türkçe, hem farklı türden birçok bağlaç üretebilmekte hem de çeşitli öbeklenme biçimlerine –olağan işlevlerinin yanı sıra- bağlama işlevi yükleyebilmektedir.

Bağlaçlarda, kimi zaman tamamen kimi zaman da sınırlı bir kalıplaşmadan söz edilebilir. Bunun sonucu olarak da öbek biçimindeki bağlaçların çözünebilirlik oranı zayıftır. Başka bir deyişle sözcük öbeği ve cümlelerden oluşan bağlaç yapılarında öbek yapıyı oluşturan birleşenlerin her birindeki gerçek anlam büyük oranda yok olur, cümlelerdeki bildiri niteliği ortadan kalkar. ...*demededen* ...*demededen*, ...*demedi* ...*demedi* ve ...(*ben / biz*) *diyeyim / diyelim* ...(*sen / siz*) *de / deyin* vb. yapıların çözünebilirliklerini gözden geçirdikten sonra bulgularımızı şöylece sıralayabiliriz:

2.1. ...*demededen* ...*demededen* vb. kullanımlar: ...*demededen* ...*demededen* yapısında *de-* fiili, üzerine durum belirten *-meden* olumsuz zarf-fiil ekini alarak dizimin görece uzak bir noktasında yinelenmiştir. Burada, sıralılık ilişkisiyle birbirine bağlandığı izlenimi veren ögeler, *de-* fiilinin gerektirdiği N’lerdir¹:

Dağ demeden taş demeden dolaştı. [Dağı, taşı² / Dağı ve taşı / Hem dağı hem taşı dolaştı.]

Sabah demeden akşam demeden çalıştı. [Sabah, akşam / Sabah ve akşam / Hem sabah hem akşam çalıştı.]

Yoruldum demeden bittim demeden kendisine verilen işleri yapar. [Yoruldum, bittim demeden / Yoruldum ve bittim demeden kendisine verilen işleri yapar.]

Görüldüğü gibi birinci ve ikinci cümlelerde *de-* fiilinin anlamı ve üzerine gelen *-meden* zarf-fiil ekinin cümleye kattığı anlam büyük oranda yok olmuştur. Ancak üçüncü cümlede ...*demededen* ...*demededen*, olağan anlam ve işleviyle yer almaktadır. Şu durumda her üç cümlede yer alan ve italik olarak gösterilen öbeklenmelerde, *-meden*’li zarf-fiil öbeklerinden mi yoksa ...*demededen* ...*demededen*’li bağlama öbeklerinden mi söz etmek gerekir? Bu birliktelikleri zarf-fiil öbeği -veya yalnızca zarf-fiil öbeği- olarak değerlendirmedeki engel, üzerine

¹ Cümle ögesi olarak “nesne”yi “N”, “zarf tümlecisi”ni “ZT” ve “yüklem”i “Y” ile simgeleştirdik.

² Virgül işareti (,), bu cümle içerisinde bağlama işlevlidir.

zarf-fiil eki alan fiilin değişken olmaması ve kalıplaşma eğilimi göstermesidir. Öte yandan bağlama öbeklerinde bağlaç durumundaki sözcüklerle (kimi zaman sözcük dizileriyle) bağladıkları birimler arasında,

Türkiye ile Amerika
öğrenci veya öğretmen
ne anne ne (de) baba

ister toplumsal ister bireysel, örneklerinde olduğu gibi biçimsel ve anlamsal bir ilişki yoktur. Bu durum, hem özellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren ve sıklıkla kullandığımız bağlaç işlevli birimlerin Türkçe için doğrudan bir anlam taşıyamalarıyla hem de bağlama öbeklerindeki bağlaç işlevli birimlerin yeri ile ilgilidir. Bağlaç işlevli sözcük dizilerinin, bağladıkları birimlerin sonunda yer aldığı;

isim / isim işlevli birim + bağlaç, isim / isim işlevli birim + bağlaç dizilimindeki bağlama öbeklerinde bağlayan- bağlanan arasındaki biçimsel ve anlamsal ilişki yadsınmaz:

İyi günde olsun kötü günde olsun bizi hiç yalnız bırakmaz.

Yoksulluk bir taraftan hastalık bir taraftan hayatı ona yaşanmaz hale getirdi vb.

Bağladığı birimlerle benzer ilişkisi bulunan ancak şu aşamada çözümlülüğü daha yüksek görünen ...*dmeden ...dmeden* de bu öbek bağlaçlar içerisindeki yerini almalıdır. Çünkü bu bağlaçlarla oluşturulan bağlama öbeklerinin çözümlülüğünün yüksek olması, bağlaçlık bir işlevin olmadığını değil, yalnızca sıklıkla bu işlevle kullanılmanın neden olduğu kalıplaşma sürecinin devam ettiğini göstermektedir.

Benzer biçimde, dizim içerisindeki tek bir *de-* fiilinin *-meden* zarf-fiil ekini aldığı ve iki N'yi üzerine çektiği durumlarda da bir bağlama işlevinin varlığı kabul edilmelidir. Çünkü bu tür yapılarda da *dmeden* sözcüğünün ifade ettiği anlam birincil değildir ve bir kalıplaşma söz konusudur:

Dağ taş demeden dolaştı. [Dağı, taşı / Dağı ve taşı / Hem dağı hem taşı dolaştı.]

Sabah akşam demeden çalıştı. [Sabah, akşam / Sabah ve akşam / Hem sabah hem akşam çalıştı.]vb.

Bu yapılarda;

isim / isim işlevli birim, isim / isim işlevli birim + bağlaç dizilimi vardır.

Söz konusu N'ler birer cümle ise bağlaçlık işlev zayıflar, *de-* fiili de üzerine aldığı *-meden* zarf-fiil eki de olağan anlam ve kullanımıyla karşımıza çıkar:

Yorulдум bittim demeden kendisine verilen işleri yapar. [Yorulдум demeden bittim demeden / Yorulдум ve bittim demeden kendisine verilen işleri yapar.] vb.

Acaba, Türkiye Türkçesinde *de-* fiili diğer zarf-fiil eklerini³ aldığında da bağlama işlevi yüklenebiliyor mu? Bu amaçla Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesinin “gerçek zarf-fiil” ekleri (Korkmaz: 2003, s. 984) olarak değerlendirdiği ekler ile diğer bazı zarf-fiil eklerinin *de-* fiiliyle kullanımlarını gözden geçirmek gerekmektedir:

zarf-fiil ekleri	olumlu çekim	olumsuz çekim
-mAdAn	-	<i>demeden... demeden</i>
-°p	<i>deyip... deyip</i>	<i>demeyip .. demeyip</i>
-mAksIzIn	-	<i>demeksizin.. demeksizin</i>
-ArAk	<i>diyerek... diyerek</i>	<i>demeyerek... demeyerek</i>
-D°ğ°ndAn	<i>dediğinden.. dediğinden</i>	<i>demediğinden... demediğinden</i>
-D°kçA	<i>dedikçe... dedikçe</i>	<i>demedikçe... demedikçe</i>
-°ncA	<i>deyince... deyince</i>	<i>demeyince... demeyince</i>
-kAn	<i>derken... derken vb.</i>	<i>demezken. demezken vb.</i>
-All	<i>diyeli... diyeli</i>	<i>demeyeli... demeyeli</i>

Tablo 1

Tablo 1'e bakıldığında, *de-* fiilinin yalnız olumsuz çekimlerde zarf-fiil ekleriyle bağlama işlevi kazanmaya başladığı görülür. Ancak bu durum, olumsuz çekimdeki bütün zarf-fiil ekleri için geçerli olmadığı gibi, bağlama işleviyle kullanılma olasılığı olan yapılardaki sıklık durumu da farklıdır. Tablo 1'deki yapılar içerisinde en fazla ...*demeden... demeden* ve sırasıyla ...*demeyip ...demeyip*, ...*demeksizin ...demeksizin* ve ...*demeyerek ...demeyerek* yapılarının bağlaçlık işleviyle kullanılabilirlikleri görülür. *De-* fiili için mantıksal bir zorunluluk olan N'lerin art arda sıralanarak bağlandığı ...*demeyip*, ...*demeksizin*, ...*demeyerek* yapıları için de aynı olasılık durumu söz konusudur. Diğer yapılar bir ikili oluşturmazlar ve cümleye ancak yalnızca olağan işlevleri olan ZT işleviyle katılabilirler.

Bugün işlekliliğini yitirmiş olan *-e* zarf-fiil ekinin *de-* üzerine gelmesiyle oluşmuş olan ve bazı kaynaklarda bağlaç olarak değerlendirilen (Kononov:

³ Türkiye Türkçesindeki zarf-fiil ekleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara 2003.

1956, 1082 numaralı not; Hacıeminoğlu: 1992, s. 198) *diye* sözcüğü ise bir bağlaç değildir. Bugün sözcük belli oranlarda bir son çekim edatı durumuna geçmiştir ve sonuna geldiği isim işlevli birimlerle birlikte ana cümleye yalnızca ZT olarak katılabilir. Başka bir deyişle, cümleden *diye* sözcüğünü çıkarınca cümle sözdizimsel olarak da anlam olarak da bozular. Ancak *diye*'yi yalnızca bir edat olarak görmek de yanlıştır. Çünkü *diye*'nin cümle veya cümlelerin sonuna geldiği durumlarda, *de-* fiili ile söz konusu cümle veya cümleler arasındaki N ilişkisi sürmektedir. “*Demeye*” biçimi ise Türkiye Türkçesi için hiç olası değildir.

2.2. ...*demedi* ...*demedi* vb. vb kullanımlar: ...*demedi* ...*demedi* yapısında olumsuzluk ekini alan *de-* fiili belirli geçmiş zamanın 3. tekil kişisiyle çekimlenir. Böylece ortaya çıkan *demedi* biçimi, ...*demededen* ...*demededen*'li yapılarda olduğu gibi dizimin görece uzak bir noktasında yinelenir ve yine ...*demededen* ...*demededen*'e koşut olarak, *de-* fiilinin gerektirdiği N'leri, sıralama işleviyle birbirine bağlar. Bağlama işlevi yüklenen ...*demedi* ...*demedi* ile ana cümlelerin Y'si zaman, kip ve kişi bakımından uyum içinde olur:

Dağ demedi taş demedi dolaştı. [Dağı, taşı / Dağı ve taşı / Hem dağı hem taşı dolaştı.]

Sabah akşam demedi çalıştı. [Sabah, akşam / Sabah ve akşam / Hem sabah hem akşam çalıştı.]

Yoruldum demedi bittim demedi kendisine verilen bütün işleri yaptı. [Yoruldum demeden bittim demeden / Yoruldum ve bittim demeden kendisine verilen bütün işleri yaptı.] vb.

Türkiye Türkçesinde acaba *de-* fiili, her yargı eki ve her kişi için aynı kalıplaşma sürecini yaşamakta mıdır? Bu sorunun cevabı *Tablo 2*'yle tartışılabilir:

yargı ekleri	kişi	olumlu çekim	olumsuz çekim	
z a m a n b i l d i r e n l e r	belirli geçmiş	1 tekil	<i>dedim dedim</i>	<i>demedim demedim</i>
		2 tekil	<i>dedin dedin</i>	<i>demedin demedin</i>
		3 tekil	<i>dedi dedi</i>	<i>demedi demedi</i>
		1 çoğul	<i>dedik dedik</i>	<i>demedik demedik</i>
		2 çoğul	<i>dediniz dediniz</i>	<i>demediniz demediniz</i>
		3 çoğul	<i>dediler dediler</i>	<i>demediler demediler</i>
	belirsiz geçmiş	1. tekil	<i>demişim demişim</i>	<i>dememişim dememişim</i>
		2. tekil	<i>demişsin demişsin</i>	<i>dememişsin dememişsin</i>
		3 tekil	<i>demiş demiş</i>	<i>dememiş dememiş</i>
		1. çoğul	<i>demişsiniz demişsiniz</i>	<i>dememişsiniz dememişsiniz</i>
		2 çoğul	<i>demişsiniz demişsiniz</i>	<i>dememişsiniz dememişsiniz</i>
		3 çoğul	<i>demişler demişler</i>	<i>dememişler dememişler</i>
	geniş	1 tekil	<i>derim derim</i>	<i>demem demem</i>
		2 tekil	<i>dersin dersin</i>	<i>demezsin demezsin</i>
		3. tekil	<i>der der</i>	<i>demez demez</i>
		1 çoğul	<i>deriz deriz</i>	<i>demeyiz demeyiz</i>
		2 çoğul	<i>dersiniz dersiniz</i>	<i>demezsiniz demezsiniz</i>
		3. çoğul	<i>derler derler</i>	<i>demezler demezler</i>
gelecek	1 tekil	<i>diyeceğim diyeceğim</i>	<i>demeyeceğim demeyeceğim</i>	
	2 tekil	<i>diyeceksin diyeceksin</i>	<i>demeyeceksin demeyeceksin</i>	
	3 tekil	<i>diyecek diyecek</i>	<i>demeyecek demeyecek</i>	
	1 çoğul	<i>diyeceğiniz diyeceğiniz</i>	<i>demeyeceğiniz demeyeceğiniz</i>	
	2 çoğul	<i>diyeceksiniz diyeceksiniz</i>	<i>demeyeceksiniz demeyeceksiniz</i>	
	3 çoğul	<i>diyecekler diyecekler</i>	<i>demeyecekler demeyecekler</i>	
şimdiki	1 tekil	<i>diyorum diyorum</i>	<i>demiyorum demiyorum</i>	
	2. tekil	<i>diyorsun diyorsun</i>	<i>demiyorsun demiyorsun</i>	
	3 tekil	<i>diyor diyor</i>	<i>demiyor demiyor</i>	
	1 çoğul	<i>diyoruz diyoruz</i>	<i>demiyoruz demiyoruz</i>	
	2 çoğul	<i>diyorsunuz diyorsunuz</i>	<i>demiyorsunuz demiyorsunuz</i>	
	3. çoğul	<i>diyorlar diyorlar</i>	<i>demiyorlar demiyorlar</i>	
t a s a r ı	şart	1 tekil	<i>desem desem</i>	<i>demesem demesem</i>
		2 tekil	<i>desen desen</i>	<i>demesen demesen</i>
		3. tekil	<i>dese dese</i>	<i>demese demese</i>
		1 çoğul	<i>desek desek</i>	<i>demesek demesek</i>
		2. çoğul	<i>deseniz deseniz</i>	<i>demeseniz demeseniz</i>
		3 çoğul	<i>deseler deseler</i>	<i>demeseler demeseler</i>
b i l d i r e n l e r	emir	1. tekil	<i>diyeyim diyeyim</i>	<i>demeyeyim demeyeyim</i>
		2 tekil	<i>de de</i>	<i>deme deme</i>
		3 tekil	<i>desin desin</i>	<i>demesin demesin</i>
		1 çoğul	<i>diyelim diyelim</i>	<i>demeyelim demeyelim</i>
		2. çoğul	<i>deyin(iz) deyin(iz)</i>	<i>demeyin(iz) demeyin(iz)</i>
		3 çoğul	<i>desinler desinler</i>	<i>demesinler demesinler</i>
gerek- lilik	gerek- lilik	1 tekil	<i>demeliyim demeliyim</i>	<i>dememeliyim dememeliyim</i>
		2 tekil	<i>demelisin demelisin</i>	<i>dememelisin dememelisin</i>
		3 tekil	<i>demeli demeli</i> ⁴	<i>dememeli dememeli</i>
		1 çoğul	<i>demeliyiz demeliyiz</i>	<i>dememeliyiz dememeliyiz</i>
		2. çoğul	<i>demelisiniz demelisiniz</i>	<i>dememelisiniz dememelisiniz</i>
		3. çoğul	<i>demeliler demeliler</i>	<i>dememeliler dememeliler</i>

Tablo 2

⁴ "...demeli...demeli / ...dememeli...dememeli", bazen, anlam olarak 3. tekil kişiye değil, bütün kişi kategorilerine ve böylece genele yönelik olarak.

*Tablo 2'*ye bakıldığında, *de-* fiilinin yalnızca olumsuz çekimlerde bağlama işlevi kazandığı veya kazanmaya başladığı görülür. Çünkü çeşitli kip, zaman ve kişi çekiminde yinelenen olumlu anlamdaki *de-* fiiline bağlı ve N durumundaki cümleler (isim veya fiil cümleleri), gerçek veya gerçekleşme olasılığı yüksek yargıları anlatır. Bu, N durumundaki cümleler olumsuz çekimde olsa bile değişmez. Bu gibi yapılarda, büyük oranda, kalıplaşmadan veya kalıplaşma eğiliminden söz edilemez:

Sabah diyor, akşam diyor, çalışıyor. (?)

Sabah demişiz, akşam demişiz çalışmışız. (?)

Sabah demeli, akşam demeli çalışmalı. (?)

Ancak *de-* fiilinin 3. tekil kişi şart çekiminde olumlu çekimde (...*desen* ...*desen*) bağlama işlevinden söz edilebilir:

Sabah desen akşam desen [Sabah, akşam / Sabah ve akşam / Hem sabah hem akşam] çalıştım vb.

Ayrıca *de-* fiilinin, ilki emir 1. tekil veya 1. çoğul kişi, ikincisi emir 2. tekil veya 2. çoğul kişi çekimiyle oluşan ikili yapılarda da benzer bir işlev dikkati çekmektedir:

Ben diyeyim elli, sen de yüz kişi toplanmış.

Biz diyelim elli, siz deyin yüz kişi toplanmış.

Bağlama işlevi, *de-* fiilinin olumsuz çekiminde ise hemen bütün yargılar ve kişiler için geçerlidir. Ancak bu işlev 3. tekil kişi çekimlerinde çok daha belirgindir.

3. Sonuç: Türkiye Türkçesi için *de-* fiili gerçekten özel kullanımlarıyla dikkatimizi çeken, çeşitli yapım ve çekim ekleriyle kalıplaşma eğilimi gösteren bir fiildir. *De-* fiili sözdizimsel kullanımlarıyla da diğer fiillerden farklı bir görünüm sergilemektedir. Söz konusu fiil bazı zarf-fiil ekleriyle ve hemen bütün kip, zaman ve kişi çekiminde ancak özellikle olumsuz anlamıyla sıralama temeline dayanan bir bağlama işlevi yüklenebilmektedir. Ancak bu işlev bazı eklerde ve bazı çekimlerde daha belirgindir (özellikle *-meden*'li kullanımda ve belirli geçmiş zamanın 3. tekil kişi çekiminde). Böylelikle bu fiilin bağlama işleviyle bazı yapılarda neredeyse tamamen kalıplaştığını, bazı yapılarda ise kalıplaşma sürecinin sürdüğünü söyleyebiliriz. Zeynep Korkmaz'ın "grup hâlindeki bağlaçlar" sınıfına (Korkmaz: 2005, s. 123) dahil edilebilecek bu yapılar cümleleri değil sözcük ve sözcük öbeklerini bağlamaya yarıyorlar ve yükleme ancak ZT işlevli ögeler olarak yanıt verebiliyorlar. Çünkü *de-* fiili çok özel bir fiil olarak öncesinde yer alan N durumundaki yapıyla en azından anlamsal bir bütünlük

oluşturma ve yarattığı bu bütünlüğü sonrasıyla ilişkilendirme eğilimindedir. Bu olağan durumun sürmesi kalıplaşma sürecinin henüz sona ermediğini göstermektedir. Ancak yine de *de-* fiilli bu yapılar, dilbilgisi çalışmalarının “bağlaçlar” konusu içerisindeki yerini almalıdır.

Kaynaklar

- Atabay ve diğerleri: 2003 = Atabay, Neşe- Sevgi Özel- İbrahim Kutluk (2003), *Sözcük Türleri*, İstanbul: 2. Baskı Papatya Yayıncılık Dil Derneği Dizisi: 2.
- Banguoğlu: 1995 = Banguoğlu, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- Deny: 1941 = Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çeviren: Ali Ulvi Elöve), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Grönbech: 1995 = Grönbech, K. (1995), *Türkçenin Yapısı* (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 609.
- Hacıeminoğlu: 1992 = Hacıeminoğlu, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kononov: 1956 = Kononov, A. N. (1956), *Grammatika Sovremenogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Moskova (Bu kaynakla ilgili olarak, Sabit Paylı'nın Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan ve basılmamış çevirisinden yararlandık).
- Korkmaz: 2003 = Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Korkmaz: 2005 = Korkmaz, Zeynep (2005), “Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki oluşumları”, *Türk Dili*, S. 638, ss. 118- 125.
- Türkçe Sözlük: 2005= *Türkçe Sözlük 1-2* (1998), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549 (Ayrıca Türkçe Sözlük'ün internetteki versiyonu “Güncel Türkçe Sözlük” için www.tdk.gov.tr).